

הרב יהושע וייסינגר

שינוי מין בהלכה – מקורות ופוסקים*

מבוא: שתי קטגוריות

את הניתוחים לשינוי מין, יש לחלק לשתי קטגוריות שונות. אפשרות אחת היא אדם שנולד גם עם אברי מין זכריים וגם עם אברי מין נקביים. בהלכה הוא נקרא אנדרוגינוס.

בעולם הרפואה מקובל היום לכרות את אברי הרבייה של אחד המינים. מצב אפשרי נוסף הוא ברייה שמבחינה ביולוגית היא נולדה כזכר רגיל או כנקבה רגילה, ובהליך ניתוחי אנו כורתים את אברי הרבייה החיצוניים של מינה הגנטי ויוצרים שחזור מלאכותי של אברי המין אליו היא רוצה להגיע. בחלק גדול מהמקרים הסיבה לכך היא שבריה זו אינה אינם מרוצה מזהות מינה, ומרגישה צורך נפשי חזק להיות מזוהה עם המין האחר. תסמונת זו זוהתה לראשונה בשנת 1949 [ראה: Roberto GL, Arch Sex Behav 12:445, 1983]. תופעה זו שכיחה אצל גברים יותר מאצל נשים, לפחות פי ארבע [ראה: Kuiper AJ, et al, Med Law 4:373, 1985].

נרחיב אודות האפשרות השנייה, שהיא מוקד השאלה כפי שאני מבין. מבחינה היסטורית ניתוחים לשינויי מין החלו להתבצע באירופה כבר בשנות השלושים של המאה הקודמת, ובארה"ב בשנות השישים. במדינת ישראל משרד הבריאות אישר ביצוע ניתוחים מעין אלו בשנת 1986, בכפוף לוועדות אישור שונות.

בבואנו לדון בניתוחים לשינוי מין מבחינה הלכתית, יש מקום לדון בסוגיות שונות וברלוונטיות שלהם אלינו.

אציין בקצרה מראי מקומות בשש סוגיות שונות, ולבסוף אציין מקורות ופוסקים שעסקו בשאלה זו לאורך השנים.

א. איסור סירוס

הסוגיא המרכזית הינה **איסור סירוס**¹. יסוד הדברים הוא בתורת כהנים ובתלמוד במסכת שבת (ק, ב): "מניין לסירוס באדם שהוא אסור, תלמוד

* שאלה 7896 בפרוייקט השו"ת של מכון שלזינגר.
1. ראה **רפואה מציאות והלכה** (מכון שלזינגר, ירושלים תשע"ב) סימן יט – איסור סירוס: מקור האיסור והשלכותיו לפעולות כירורגיות נפוצות.

לומר 'ובארצכם לא תעשו' – בכם לא תעשו". בפשטות, לדעת חכמים איסור זה הוא דווקא בזכר, והמסרס נקבה אינו עובר על הלאו הזה. וכך כתב הרמב"ם בהלכותיו (הל' איסורי ביאה ט"ז י"א) אודות האיסור להפסיד אברי הזרע, שאיסורו מדאורייתא וראה שם באריכות בנושאי הכלים. וכך נפסק בשו"ע הלכה למעשה (אבה"ע ה סעי' א-ב): "אסור להפסיד אברי הזרע, בין באדם בין בבהמה חיה ועוף אחד טמאים ואחד טהורים... וכל המסרס לוקה מן התורה, ואפילו מסרס אחר מסרס לוקה". בספר החינוך (מצווה תקנט) מרחיב ומבאר את יסוד האיסור: "משרשי המצווה להרחיק ממנו לבלתי הפסיד כלי הזרע בשום צד, כידוע במלכים שמסרסים הזכרים, כדי למנותם שומרים לנשים. ויש מן הזכרים הפחותים, שרוצים בדבר כדי לזכות בשולחן המלך ולרווח ממון. ואנחנו עם הקודש, בדעתנו כי כל הסרס בידי אדם, יפסל מלהתחבר עוד עם בת ישראל". עכ"ל.

יש לציין שלהלכה, אף בן נוח מצווה על איסור זה. על איסור תורה כמו איסור סירוס מותר לעבור רק כאשר האדם נמצא בסכנה, וכדי להצילו חייבים להפסיד אברי הזרע (ראה פתחי תשובה שם). וראה עוד במאמרו של הרב פרופ' שפרן (תחומין כא, עמ' 117 ואילך) וראה עוד בשו"ת 'ושב ורפא' (חלק ב סימן עט).

גם באישה שהופכת את עצמה לאיש קיים איסור אם פוגעים באברי הרבייה, במקרה זה **המנתח** עובר איסור סירוס, אך איסורו מדרבנן לדעת הרבה פוסקים, ראה רמב"ם שם סוף הל' יא. ובמ"מ שם בשם התורת כהנים עיי"ש, ומקורו במסכת שבת קיא ע"א. דבר זה נפסק בשו"ע (שם, סוף סעי' יא) ש"המסרס את הנקבה בין באדם ובין בשאר מינים פטור אבל אסור".

אמנם יש אופני היתר לגבי סירוס נשים, והובאו ברמב"ם (שם הל' יב), לדוג' – שמותרת לשתות כוס של עיקרין – שמסרסין אותה עד שלא תלד ועיי"ש, כיון שאין זה מעשה אקטיבי (מעשה בידים) אזי מותר. וממילא באיש שהאיסור הבסיסי הוא מדאורייתא, אז בכוס של עיקרין האיסור יהיה מדרבנן. וראה עוד בענין זה באוצר הפוסקים (סימן ה' אות סה-סו דף קכד) ובשו"ת בית אבי (חלק א עמ' שטו).

אמנם יש לציין לדעת הגר"א שגם סירוס נקבה הינו איסור עשה מדאורייתא (ס"ה ס"ק כה) אך זוהי דעת מיעוט. ראה עוד בסוגיא זו בספרו של הרב ד"ר מרדכי הלפרין, רפואה מציאות והלכה (מכון שלזינגר, ירושלים תשע"ב) סי' י"ט.

לכאורה יש מקום לדון בשאלה מי עובר על האיסור? האם המנותח עובר על איסור זה או המנתח. מלשון הרמב"ם (שם) שכתב: "וכל המסרס לוקה מן התורה", משמע שהמסורס אינו עובר. סוגיא דומה לכך ניתן למצוא במסכת במכות (כב) אודות איסור הקפת הראש, שם הגמרא עוסקת בשאלה

מי עובר על איסור הקפת הראש ובאילו תנאים. ההפלאה (נתיבות לשבת סימן ה' סק"ז ד"ה והנה) לומד משם לסוגיין. שם התורה כותבת "לא תקיפו פאת ראשכם" בלשון רבים, ומשמע שגם המקיף והניקף עוברים. ואף אצלנו שכתוב 'ובארצכם לא תעשו', בלשון רבים, משמע שגם המסרס וגם המסורס עוברים. וראה עוד בשו"ת בצל החכמה (ה"ד סי' ס"ו, אותיות ח-י) וכן בשו"ת בית אבי (ח"א עמ' שטז) שעסקו בזה.

אף אם נניח שהאיסור בסירוס הוא רק על המנתח, ולצורך הענין נביא מנתח גוי. יש לדון באיסור דרבנן של אמירה לגוי לסרס, וראה דברי הרמב"ם (שם, הל' יג) ובחינוך (מצווה רצא) ובשו"ע (אה"ע ה, יד; חו"מ שלה, ו) שאסרו, ודימו זאת לאמירה לגוי בהלכות שבת. ביחס להכשלת הגוי בדבר האסור לו ראה בשדי חמד (מערכת ה' כלל כו אות כב), וראה עוד במ"מ (על הל' איסורי ביאה לרמב"ם טז, יג).

ב. איסור לא ילבש

סוגיא נוספת שמעלים הפוסקים בנוגע לניתוחים אלו, הוא "לא ילבש גבר שמלת אישה" – מקורו בפסוק בדברים (כב, ה) ומבארים חז"ל במס' נזיר (נט, א) שלא יעשה איש תיקוני אישה. ממקור זה יש ללמוד שאין לאיש ללבוש לבושי נשים ובנוסף לומדת הגמרא שאין לעשות מעשים מובהקים של נשים ולהיפך. וכך נפסק בשו"ע (יו"ד קפב, ה): "לא תעדה אישה עדי האיש, כגון שתשים בראשה מצנפת או כובע או תלבש שריון וכיו"ב... ולא יעדה איש עדי אישה. כגון שילבש בגדי צבעונים וחלי [תכשיט] זהב במקום שאין לובשים אותם הכלים ואין משימים אותו החלי אלא הנשים". יחד עם זאת יש מקום לדון אודות ניתוחים אלו שהרי אינם מדרכם של נשים, וממילא אולי יש להתירם. אך בדקדוק בגמרא, בראשונים ועוד, נראה שאין לעשות מעשים שמטרתם להדמות לנשים, משום ניאוף, וממילא גם פה יהיה אסור. דבר זה נפסק אף ביחס ליפוי הגבר, שאסור ללקט שערות לבנות מתוך שחורות, ואף בזקן (שאינן לנשים) מכיוון שזה מעשה נשים, ראה רמב"ם (הל' עבודה זרה יב, י), וראה עוד באגרות משה (יו"ד ח"ב סימן ס"א ד"ה ומה), ק"ו לניד"ד שהמטרה לא רק להידמות לאישה אלא מבחינה צורנית להפך לאישה.

וראה עוד בקובץ המאור (שנה כ"ה כסליו-טבת, תשל"ג, קונטרס ו עמ' 21) במאמר שכתב הרב מאיר אמסל: "עוד איכא כאן פגיעה בדלאו דלא יהיה כלי גבר על אישה וטעמו משום ניאוף... והנה כל דימוי לנשים אפילו בשיער שאין אדם רואה, הוא רק מחמת תאוותו לניאוף, שאחרי שהיה עד עכשיו [האיש] שוכב, רצונו להיות מכאן ואילך נשכב, ותועבת ה' גם שניהם, ומלאה הארץ זימה". וראה עוד בשו"ת תפילה למשה (ח"ג סימן כא), וראה עוד בשו"ת יחו"ד (ח"ה סי' נ' ד"ה לאור; ח"ו סי' מט).

ג. איסור חבלה

בגמרא בבא קמא (צא,ב) דנו התנאים האם אדם רשאי לחבול בעצמו. וכך מסכמת הגמרא: "החובל בעצמו, אע"פ שאינו רשאי, פטור", חז"ל למדו איסור זה מהכתוב בבראשית (ט,ה): "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש", וגם מהפסוק בדברים (כ,ט): "לא תשחית את עצה", וכ"ש את גופו. וכך פסק ברמב"ם (חובל ומזיק ה, א) שאסור, וכך פסק בשו"ע (ח"מ תכ, לא). אמנם ראה בשו"ת אגרות משה (ח"מ ח"א סי' קג) שדן כיצד ניתן להתיר לתרום דם עבור מי שאינו ב"ב, שהרי יש כאן איסור חבלה, ומצוות פיקוח נפש נאמרה רק לב"ב.

בענין זה יש להזכיר את היתר הפוסקים ביחס לניתוחים קוסמטיים, שהותרו רק לנשים או לגברים במקרי צורך. ראייה לכך יש בתוספות בשבת (ג,ב ד"ה בשביל) הקובע כי גם מצב גופני שאדם מתבייש מחמתו ללכת בין אנשים מוגדר כצער גדול המתיר גם לגברים לעבור טיפול קוסמטי, וראה עוד בדברי האגרות משה (ח"מ ח"ב סי' סו) המתיר לגברים במצבים שונים לעבור ניתוחים פלסטיים לדוג' לצרכי קבלה לעבודה וכד' (ראה בשו"ת עשה לך רב ח"ד סי' סה בסופו).

בנוסף, חז"ל אומרים, שאין לאדם להכניס את עצמו למקום סכנה שלא לצורך, הן מבחנת איסור חבלה בגוף, והן מצד סכנות נלוות לניתוח. ניתוחים לשינויי מין מתבצעים בהרדמה כללית דבר שמהווה סכנה האסורה שלא לצורך, לדעת רוב הפוסקים כיום. למשל, פשוט בראשונים שאין חובה לטומטום לעבור ניתוח והרדמה עם חשש סכנה אפילו עבור קיום מצוות מילה (תוס' יבמות ע"א, ד"ה הערל), או לחילופין אדם אינו מחויב לקבל זריקות וכד' בשביל לצום ביו"כ (אגרות משה ח"ג או"ח צו), וממילא פשוט שכאן אין מקום להיתר חבלה עבור רצון שכזה. ראה עוד במנחת יצחק (ח, קה, אות ב), ישיב משה (טורצקי, עמ' רפב בשם הגרי"ש אלישיב), יבי"א (ח"ח חו"מ סימן יב אות ב-ג) ועוד.

ד. ביטול מצוות פריה ורבייה

יש להניח שעל ידי הניתוח, יתבטל האדם ממצוות פריה ורבייה, המצווה הראשונה בתורה. אמנם אם כבר קיים את החיוב המנימלי (בן ובת – שו"ע אבה"ע א, ה) אזי אינו מבטל מצווה זו. הגמרא בברכות (י,א) כותבת שחזקיה נענש בשל כך שלא עסק בפריה ורבייה, במקום אחר הגמ' ביבמות (סג,ב) כותבת דברים קשים על מי שמתבטל ממצווה זו. דברים אלו הובאו בטור ובשולחן ערוך (אבה"ע א,א) ואף לחלק מהשיטות כופין על זה. יש לציין לדברי התוס' (שבת קי, ב) שאפילו חולה במחלקת ירקונא, אסור לו לשתות כוס של עיקרין אם כתוצאה מכך יתבטל ממצוות פריה ורבייה.

ה. הגבלות על פצוע דכא וכרות שופכה

על פניו סוגיא זו הינה פחות רלוונטית לעצם מעשה הניתוח, שהרי הכרות את אברי ההולדה עובר משום סירוס ולא משום הפיכת עצמו לכרות שופכה. אך אדם העושה כן אסור לו להנשא לבת ישראל. וכך פסק הרמב"ם (איסורי ביאה טז א-ג): "פצוע דכא וכרות שופכה שנשא בת ישראל ובעלו לוקין, שנאמר (דברים כג, ב) לא יבוא פצוע דכא וכרות שופכה בקהל ה'... ואי זה פצוע דכא – כל שנפצעו הביצים שלו, וכרות שופכה – כל שנכרת הגיד שלו...". באחרונים אנו מוצאים דיון בדבריו אלו של הרמב"ם, האם ישנו איסור על עצם עשייתו כרות שופכה ופצוע דכא, מלבד איסור סירוס, או שזהו רק איסור לבוא בקהל, וראה שם בנו"כ. למעשה דברים אלו של הרמב"ם נפסקו בשו"ע (אבה"ע ה, א-ב), וראה עוד בספר החינוך (מצווה תקנט) ובסמ"ק (מצווה רצז-רחצ).

בספר נשמת אברהם (ח"ג, אבה"ע מד סק"ג) כתב שיש איסור להפוך אנדרוגינוס לנקבה משום איסור ליצור פצוע דכא בכריתת הגיד. והביא שהגרש"ז אויערבאך זצ"ל כתב לו שאיסור פצוע דכא הוא רק איסור לבוא בקהל ולא שיש איסור לעשותו פצוע דכא, שהאיסור בזה הינו סירוס. וראה עוד בישכיל עבדי (ח"ז אבה"ע ס"ד) ובשו"ת ציץ אליעזר (חי"א, סימן עח, ג), וראה עוד בספר אסיא (כרך א' עמ' 329 אות ב) באריכות דבריו של הרב משה שטיינברג. איסור זה נאמר ביחס לזכרים ולא לנקבות, וכך כתב בספר החינוך (תקנט): "ונוהג איסור זה בכל מקום ובכל זמן בזכרים וכו'". אמנם המנחת חינוך (שם בסוף המצווה) הביא משם הברכי יוסף (ס"ה) שאף נשים שסירסו עצמן אסורות לבוא בקהל. ועיי"ש שכבר דחאו במנחת, וראה עוד בשו"ת עבודת השם (עראמה, אבה"ע ב) שדחאו. וראה בדבריו המפורשים והבהירים של בעל שבט הלוי (חלק ח', ס"קצט אות ב' עמ' קפא).

ו. שינוי סדרי בראשית

הקב"ה ברא את עולמות בצורה מופתית ונפלאה, ואנו מוצאים בחז"ל איזכורים לפגם מוסרי בשינויים אנושיים שאינם נדרשים. הגמרא בשבת (נג, ב) כאשר מספרת עם אותו אדם שנעשה לו נס והניק את בנו לאחר שאשתו נפטרה, כותבת עליו: "כמה גרוע אדם זה שנשתנו לו סדרי בראשית". ויש לציין ששם נפתחו דדיו מעצמם ובלא התערבות אנושית/ניתוחית, ואעפ"כ חז"ל רואים בכך פחיתות. ובספר החינוך ציין זאת בכמה מקומות (מצ' סב): "...שהוא חפץ בישובו ושיתנהג הכל בדרך הטבע שהוטבע בתחילת הבריאה, וזה (מכשפה) בא לשנות הכל". וכן הזכיר במצווה רמ"ד אודות איסור כלאיים: "משרשי המצווה כי השם ב"ה ברא עולמו בחכמה בתבונה ובדעת, ועשה וצייר כל הצורות לפי מה שהיה צורך ענינו ראוי להיות מכוונת כיוון

העולם, וברוך הוא היודע". וראה עוד במצווה רצ"א ביחס לסירוס ועוד. וראה עוד באנצ'י הלכתית רפואית (כרך ו' עמ' 616-613 וראה שם בנספח א' עמ' ער"ה) ביחס לשיבוט בני אדם ושינוי סדרי בראשית, ראה עוד בקובץ המאור (שנה כה כסליו-טבת תשל"ג, קנ"ב עמ' 13) באריכות מקורותיו.

כאן המקום לציין את ההשלכות ההלכתיות השונות שיכולות להיווצר בעקבות הניתוח. עצם הגדרתו ההלכתית כזכר או כנקבה נתונה במחלוקת פוסקים, יש שטוענים דבר זה נמדד על פי איבריו החיצוניים (ראה בשו"ת ציץ אליעזר, להלן מקור 2, יש לציין שגם לדעתו מדובר בשינויים ביולוגים ולא קוסמטיים). מאידך יש שצינו שהניתוח באיברים החיצוניים אינו משנה את מעמדו ההלכתי (שו"ת ישכיל עבדי, להלן מקור 3; נועם טז, תשל"ג עמ' קנב, הרב בליך ועוד). עוד טענו רבים כי השינויים באברי המין החיצוניים בעקבות הניתוח הם שינויים קוסמטיים ולא ביולוגים. כך שגם אם נסבור ששינויים ביולוגים יכולים לשנות את המין ההלכתי, שינויים קוסמטיים – לא ולא.

שאלה יסודית זו משליכה למגוון רחב מאוד של מצוות, חיובן או אי-חיובן, החל מתפילין ויתר דיני בית כנסת, נגיעה ולחיצת יד, יחוד ונישואין, משכב זכור ועוד, ועד נאמנות בעדות וטהרה לאחר הפטירה, וראה במקורות להלן שדנו בכך.

לאחר סקירה קצרה זו, אציין מקורות בספרות ההלכה שעוסקים בשאלה זו, ומתרגמים את המקורות שצינו לעיל לפסים מעשיים הלכה למעשה.

1. שו"ת **ציץ אליעזר** חלק י סימן כה פרק כו אות ו.
2. שו"ת **ציץ אליעזר** חלק יא סימן עח, תשל"א.
3. הרב פרופ' דוד בליך (החולק על שיטת הציץ אליעזר), *Contemporary halakhic problems* 1; 1977 p.103
4. שו"ת **ישכיל עבדי**, חלק ז', אבה"ז סימן ד'.
5. הרב יוסף שלו' אלישיב, **בשבילי הרפואה**, ב', תשל"ט, עמודים טו'-יט'.
6. ספר **דור תהפוכות**, הרב עידן בן אפרים, תשס"ד.
7. **אנצ'י הלכתית רפואית**, הרב פרופ' שטינברג, ערך ניתוחים, עמ' 684.
8. הרב פרופ' שפרן, **תחומין** כא, עמ' 117, תשס"א.
9. הרב ח. ג'קטר, **תחומין** כג, תשס"ג.
10. **שיעורי תורה לרופאים**, הרב יצחק זילברשטיין, ח"ד עמ' 537, תשע"ב.
11. אישה עם פרופיל גנטי של איש, הרב א.ד. לוין, **תחומין** לג, תשע"ג.